

Journal of
NATURAL SCIENCE

<http://natscience.jspi.uz>

№5/3(2021)

biology chemistry geography

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
TABIIY FANLAR FAKULTETI**

dotsenti, kimyo fanlari nomzodi

DAMINOV G‘ULOM NAZIRQULOVICH

tavalludining 60 yilligiga bag‘ishlangan

onlayn konferensiya materiallari

Jizzax-2021

<u>ТАХРИР ҲАЙЪАТИ</u>	<u>ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
<p>Бош муҳаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц.</p> <p>Бош муҳаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц.</p> <p>Масъул котиб- Д.К.Мурадова</p>	<ol style="list-style-type: none">1. Худанов У.О. – ЖДПИ Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц.2. Шылова О.А.-д.х.н., профессор Института химии силикатов им. И.В. Гребенщикова Российской академии наук (ИХС РАН)3. Маркевич М.И.-ф.ф.д. проф Беларусия ФА4. Elbert de Josselin de Jong- профессор, Niderlandiya5. Кодиров Т- ТТЕСИ к.ф.д, профессор6. Абдурахмонов Э – СамДУ к.ф.д., профессор7. Сманова З.А,-ЎзМУ к.ф.д., профессор8. Султонов М-ЖДПИ к.ф.д,доц9. Яхшиева З- ЖДПИ к.ф.д, проф.в.б.10. Рахмонкулов У- ЖДПИ б.ф.д., проф.11. Мавлонов Х- ЖДПИ б.ф.д.,проф12. Муродов К-СамДУ к.ф.н., доц.13. Абдурахмонов Ғ- ЎзМУ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц14. Хакимов К – ЖДПИ г.ф.н., доц.15. Азимова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология бўйича) (PhD), доц16. Юнусова Зебо – ЖДПИ к.ф.н., доц.17. Гудалов М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD)18. Мухаммедов О- ЖДПИ г.ф.н., доц19. Хамраева Н- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD)20. Рашидова К- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц21. Мурадова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц22. Инатова М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD)
<p>Муассис-Жиззах давлат педагогика институти</p>	
<p>Журнал 4 марта чиқарилади (хар чоракда)</p>	
<p>Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул</p>	
<p>Журналдан кўчириб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт</p>	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Science-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

KO'K, SUR VA RANGDOR QO'RAKO'L TERILAR XUSUSIYATLARI

Sindorov Abdumo'min O'rolbek o'gli-o'qituvchi

Amanboyeva Gulzoda Maxmudjon qizi-talaba

Azimov Nodir Qodir o'g'li-talaba

Jizzax davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Asl zot ko'k qorako'lni xillashda asosiy mezon qorako'lning rangbarangligi, terilar yuzasida joylashgan qorako'l gullarning xil - shakllari va sifati, tola qoplaminig qalinligi, ipaksimonligi va yaltiroqligi hisoblanadi. Po'latirang, havorang (moviy), kumushrang, marvaridrang, oqish rang va sadafrang terilar aksariyat hollarda birinchi navga kiritiladi, chunki ularning tola qoplami ipaksimon va yaltiroq, rangi tiniq va musaffo, gullari ijobiy shaklda va yuqori sifatli bo'ladi.

Kalit so'zlar: ko'k rang, och ko'k, o'rta ko'k va to'q ko'k, rangbaranglik, sut rang, po'lati rang, havo (moviy) rang, kumush rang, marvarid rang, qo'rg'oshin rang, oqish(oq oralagan) rang, sadaf rang, qora ko'k, siyrak gullilik, sariq va qizg'ish dog'lar, yirtiq va tiliklar, jun to'kilishi, tavro. sur rang, aguti rang, jigar rang, to'q tutun rang, kumush sur, tillo sur, olmos sur, och binafsha (siren) sur, oq oltin (platina) sur, qahrabo (yantar) sur, bronza sur, antrasit (yaltiroq kumush) sur, po'lati sur (stalnaya), o'rik gul sur, shamchiroq gul sur, qamar sur, aslzotlilik belgilari, birlamchi ishlov berish, gul o'lchami, sath o'lchami,

Ko'k rangdagi so'fzotli qorako'l terilari tola qoplamidagi oq va qora rang tolalarning miqdoriy nisbatlariga, ularning nisbiy uzunliklariga qarab quyidagi rangbarangliklarga bo'lindi:

- **Och ko'k :**

Bur (kirsut) rangi – oq tolalar miqdori ko'p (70-95%) va ular sarg'aygan, qora tolalarga nisbatan 30-45% ga uzun.

Po'latirang – oq tolalar miqdori 75-85%, tiniq va musaffo, qora tolalarga nisbatan 10-15% ga uzun. Qora tolalar tim qora rangda.

- **O'rta ko'k :**

Moviy (havorang) rang – oq tola miqdori 55-65% ni tashkil qilib, ular oq tolalarga nisbatan 10-15% ga uzunroq, qora tolalar tim qora rangda.

Kumush rang – oq tola miqdori 65-75%ni tashkil kilib, ular oq tolalarga nisbatan 20-25% ga uzunroq.

Marvaridrang – oq tola miqdori 55-65% ni tashkil qilib, ular qora tolalarga nisbatan 45-50% ga uzunroq dir.

Qo'rg'oshinrang– oq tolalar 65-75% ni tashkil qilib, ular qora tolalarga nisbatan 10-15% ga uzunroqdir, qora tolalarning rangi bo'shshagan, oq tolalar kirlanib,

sarg'aygan, tola qoplami xira yaltiroqlikda.

- **To'q ko'k :**

Oq oralagan (oqish)– qora tolalar miqdori 70-75% ni tashkil etib, oq tolalar qora tolalardan 10-15% ga uzunroqdir. Rangi tekis tarqalgan.

Sadafrang – qora tolalar miqdori 70-75% ni tashkil qilib, oq tolalar 40-45% ga uzunroqdir. Kamchiligi rangning ancha notekis tarqalganligida.

Qora ko'k - yonboshlari qora rangda, sag'ri va orqa qirra qismlarida qora va oq tolalar aralashmasidan hosil bo'luvchi ko'k rangli uzilmagan yo'lakcha mavjud. Ko'k qorako'lning aslzotlilik belgilari ko'p tomondan aslzot qora qorako'lnikiga o'xshab ketadi:

a) so'fzotli qorako'l terilari tola qoplaminin ipaksimonligi, yaltiroqligi, gullarining uzunligi bo'yicha o'lchamlari, ikkinchi darajali qismlarining gul bilan qoplanish darajasi qora rang qorako'lniki bilan o'xshash;

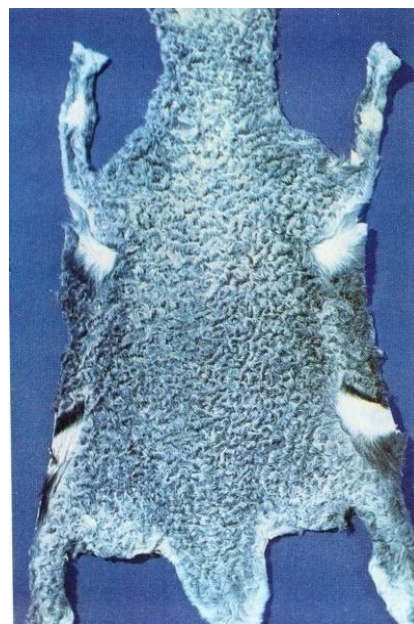
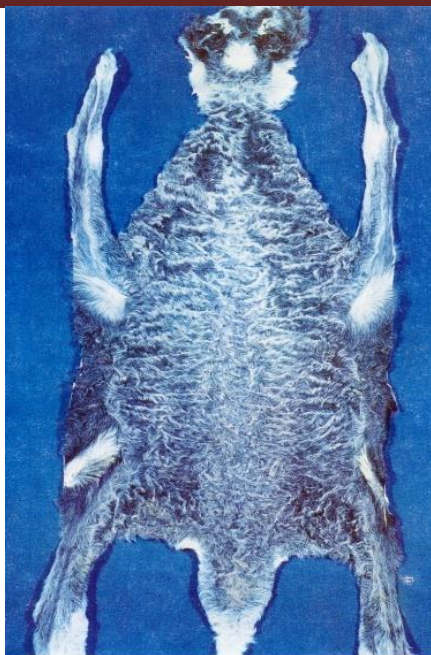
b) terining bo'yin qismida o'suvchi tolaning to'g'rilangan holdagi uzunligi ko'k va to'q ko'k terilarda 30 mm gacha, och-ko'k terilarda esa 40 mm gacha bo'ladi.

Ko'k qorako'lning navini aniqlashda terining mag'z qalinligi, gul o'lchami unchalik katta ahamiyat kasb etmaydi, ya'ni qorako'lning bu xususiyatlari aslzot qora rang qorako'l uchun bo'lganchalik darajada ahamiyatli emas.

Yarimdoirasimon gulli guruh– qorako'lning yelka qirrasini va sag'risini uzun va o'rta uzunlikdagi kayishqoq yarimdoirasimon qalami gullar bilan qoplangan, yonboshlarida o'rta uzunlikdagi va kalta qalami, loviyasimon gullar aralashib joylashgan, ba'zan ularga oz miqdorda yolsimon gullar ham aralashgan bo'lishi mumkin. Tola qoplami tig'iz, ipaksimon va yaltiroq (12-rasm).

Qobirg'asimon gulli guruh – qorako'lning yelka kirrasini va sag'risida joylashgan uzun va o'rta uzunlikdagi kayishqoq yolsimon gullar va qobirg'asimon qalami gullar, yon tomonlarida o'rta uzunlikdagi va qisqa yol va qalami gullarga aylangan. Ba'zan ularga yarimdoirasimon va yassi qalami, loviyasimon gullar aralashgan bo'lishi mumkin. Tola qoplami tig'iz, ipaksimon va yaltiroq.

Yassi gulli guruh - teri yuzasi har xil uzunlik va kenglikdagi qayishqoq yassi qalami va yassi yolsimon gullar bilan qoplangan, ayrim hollarda ularga yarimdoirasimon va qobirg'asimon qalami gullar, kam miqdorda loslar aralashgan bo'lishi mumkin. Tola qoplami kuchli va me'yorli ipaksimon, yaltiroq va tig'iz ().

1 -rasm. Yassi gulli I navi.

2 -rasm Yarimdoirasimon gulli I navi

O'siq gulli guruh - yelka qirra va sag'risidagi kayishqoq o'rta uzunlikdagi va kalta yarimdoirali qalami gullar, yon tomonlarida kalta qalami gullar va loviyasimon gullarga aylangan. Ba'zan terining butun yuzasi o'rta o'lchamdagiloviyasimon gullar bilan qoplangan. Qorako'lining gullari biroz o'sinqiragan, tola qoplami tig'iz, ipaksimon, yaltiroq.

Sur rang qorako'lga berilgan birlamchi ishlov sifatiga va sozotlilik belgilariga qo'yiladigan andozaviy talablar qora qorako'lniki bilan bir xil.

Tola ost qismining to'q rangi va oqchil uch qismining har xil tushlarda jilvalanishiga ko'ra sur rangi quyidagi rangbarangliklarga bo'linadi:

Buxoro suri. Tillasimon – tolalarning ostki qismi to'q jigar rang, uchi tillarang.

Kumushsimon – tolalarning ostki qismi to'q tutunsimon yoki qoramtir uch qismi kumush rang.

Olmossimon – tolalarning ostki qismi qora, uchi tiniq, qisqa oq rangli.

Och binafshasimon (siren rangli) – tolalarning ostki qismi jigar rangda, uchi och binafsha rang.

Qoraqalpoq suri. Po'latisimon – tolalarning ostki qismi qora rangda, uchi xira oq.

O'rik gulsimon – tolalarning ostki qismi jigar rang, o'rta qismi to'q zarg'aldoq, uchi och sarg'ish tusda.

Shamchiroqsimon – tolalarning ostki qismi qora, uchi sarg'ish oq tusda.

Qamarsimon – tolalarning ostki qismi to'q jigar rang, uchki qismi qizg'ish malla yoki malla rangda.

Surxondaryo suri. Bronza (jez) simon – tolalarning ostki qismi har xil to’qlikdagi jigar rang, uchi bronza rang.

Oq oltinsimon (platina) – tolalarning ostki qismi to’q jigar rang (qoramtir) yoki qahva rang, uchi och oltin rang.

Kahrabosimon (yantar) – tolalarning ostki qismi jigar rang, uch qismi qahrabo rang.

Yaltiroq ko’mirsimon (antratsit) – tolalarning ostki qismi to’q qora, uchi qisqa oq rangda.

2.Sur rang qorako’lning sath va gul o’lchamlari. Sofzotli sur rang qorako’l terilari andozaviy maydonining katta-kichikligiga qarab xar bir rangbaranglik ichida o’lcham guruhlariga ajratilish tartibi qora qorako’lniki bilan bir xil.

Sur rang qorako’l gullarining andozaviy o’lchamlari qora qorako’lniki bilan o’xshash.

Sur rang qorako’lni navlarga ajratish tartibi. Tola qoplaminin sifati (ipaksimonligi, yaltiroqligi, qalinligi, o’sinqiraganligi) gullarning xil va shakllari, mustahkamligi va sur rangining teri yuzasida ifodalanish darajasiga qarab katta va o’rta o’lchamli sur qorako’l har bir o’lcham toifasi ichida avvalo barra guruhlariga, barra guruhlar ichida esa birinchi navlarga ajratiladi.

Yuzasida mavjud qorako’l gullarining xil va shakllariga, tola qoplami o’siqligiga qarab sur rang qorako’l quyidagi guruhlariga ajratiladi:

3-rasm. Qoraqalpoq surining yassi I-navi.

4-rasm. Buxoro surining qobirg’asimon I-navi

Yarimdoiragulli (jaket) - terining sag’ri va orqa qirrasini asosan har xil uzunlik va kenglikdagi mustaxkam va qayishqoq qalami gullar va oz miqdordagi yolsimon gullar egallagan. Yonboshlarida mustahkam katta va o’rta o’lcham

loviyasimon va yol gullar joylashgan.

O’siq gulli (kavkaz)– sag’ri va yelka qirrasida biroz o’sinqiragan, sal bo’shashgan qalami gullar yoki katta va o’rta o’lchamli loviyasimon gullar joylashgan yoki terining butun yuzasini o’rtacha balandlikdagi loviyasimon gullar egallagan.

Yassigulli - terining sag’ri va yelkasidagi har xil yiriklikdagi uzun yassi qalami gullar, yonboshlarida kalta yassi qalami gullarga aylangan. Ba’zan yassi qalami gullar yassi yolsimon gullar bilan aralashib joylashgan (14-rasm).

Qobirg’asimongulli– terining butun yuzasi bo’ylab har xil kenglik va uzunlikdagi mustahkam yolsimon gullar tarqalgan yoki yolsimon gullar qobirg’asimon va yarimdoirasimon qalami gullarga aralashib joylashgan (15-rasm).

Sur rang qorako’l I, II va III navlarga ajratilib, ularning ta’riflari quyidagicha:

I-nav – tola qoplami qalin, ipaksimon va yaltiroq. Asosiy maydoni mustahkam qalami, yol va loviyasimon gullar bilan qoplangan.

II-nav – tola qoplami qalin yoki siyraklashgan, yetishmagan ipaksimonlik va bo’shashgan yaltiroqlikda. Teri yuzasi bo’ylab bo’shashgan kalta qalami, loviyasimon, yol gullar va halqasimon gullar tarqalgan.

III-nav – tola qoplami har xil qalinlikda, dag’al yoki yetishmagan ipaksimon, yetishmagan yoki xira yaltiroq. Teri yuzasi bo’ylab har xil o’lchamdagi bo’sh loviyasimon, halqasimon va buzuq gullar tarqalgan.

Sifati bo’yicha birinchi navlar talabiga javob bera olmagan, ya’ni tola qoplaminin ipaksimonligi, yaltiroqligi, qalinligida, gullarining mustahkamligi va qayishqoqligida kamchiliklari bo’lgan, yuzasida qalami, loviyasimon va yol gullariga halqasimon gullar aralashgan sur rang qorako’l terilari ikkinchi navga kiritiladi.

II-nav talablariga javob bermagan terilar III navga o’tkaziladi.

Sur rang qorako’lni navlarga ajratish jarayonida qo’lingizda ushlab turgan teri yuzasida tarqalgan gullarning xil va shakllari buyicha muayyan nav talablariga to’lig’icha javob bera olsa, ikkinchi birlari esa oraliq navga mansub bo’ladi, ya’ni bir vaqtning o’zida ham u, ham bu navga o’xshab ketadi.

Endigina ishini boshlagan tovarshunoslar ko’pincha Qalamgulli I navini O’siqgulli (kavkaz) I va II navlar bilan, O’siqgulli (kavkaz) I, Qobirg’asimon gulli I va Yassigulli I navlarini II navlar bilan, II navlarni III navlar bilan adashtirishadi. Shu boisdan yetarlicha malaka orttirguncha birinchi bor xillash natijalarini yana bir bor ko’zdan kechirib, taftish qilishni tavsiya qilardik. Bunda asosiy e’tibor bozorda katta ehtiyojga molik bo’lgan qimmatbaho terilarni nisbatan arzonroq yoki past navlarga o’tib ketishining oldini olishga qaratilmog’i kerak.

Sur rang qorako'lining o'lchamlari, (sm²)

O'lchamlari	Tuzlab quritilgan	Oshlangan
Katta	1400 dan oshiq	1250 dan oshiq
O'rta	900-1400	800-1250
Mayda	700-900	650-800
O'ta mayda	500-700	450-650

Qorako'l xomashyosi assortimentida salmoqlari ko'p bo'lgan qora, ko'k va sur rangli qorako'ldan tashqari boshqa ranglardagi terilar ham uchraydi. Bular qatoriga qambar, guligaz, “xalili”, oq, “qirovlangan” qora, bir tuslik rangdor, zarmalla va ola rang terilarni kiritish mumkin. Bu xil ranglardagi qorako'l muayyan reja bo'yicha emas, balki onda-sonda, tasodifan olinadi, chunki respublikamizning qorako'lchilikka ixtisoslashgan biror-bir xo'jaligi ana shu ranglardagi qo'ylarni urchitish, mahsuldorlik ko'rsatkichlarini takomillashtirish bilan shug'ullanmaydi va ular kam sonli bo'lib, sifati unchalik yuqori emas. Shu sababli ham ularning barchasi yagona rangdor qorako'l nomi bilan ataladi, xillash tamoyillari va tartibi bir xil qilib olingan.

Rangdor qorako'lining sofzotlilikgi tola qoplaminig sifati, tolalar uzunligi, teri yuzasining gul bilan qoplanish darajasi va dum shakliga qarab aniqlanadi. Rangdor qorako'l guruhiga kiruvchi qambar, “xalili”, “jiyaklangan”, guligaz, “qirovlangan” qora, bir tuslik rangdor, zarmalla va ola rangli terilarning sofzotlilik belgilari sofzotli qora qorako'lniki bilan bir xil. Oq rang qorako'lining sofzotlilik belgilari ham tola uzunligidan boshqa barcha ko'rsatkichlari bo'yicha qora qorako'lnikiga o'xshash, faqat oq qorako'ning bo'yin qismida o'suvchi tolalarning to'g'rilangan holdagi uzunligi 30 mm emas, balki 40 mm gacha bo'lishiga ruxsat etilganligini ta'kidlash lozim.

3.Rangdor qorako'lining rang guruhlari, sath va gul o'lchamlari. Tola qoplaminig rangiga qarab sofzotli rangdor qorako'l quyidagi rang guruhlari ajratiladi:

1) Qambar – tolalarining uzunligi bo'ylab qambar (jigar) rang zarralari bilan tekis bo'yalgan bo'lib, rangi och tusdan to'q tusgacha o'zgarishi mumkin;

Bu rangli terilar guruhiga “xalili” va “jiyaklangan” qorako'l hamda rang tekisligi va ifodalanish darajasi bo'yicha rang talablariga javob bermaydigan sur (qora sur) qorako'l kiritiladi.

2) Guligaz– teri yuzasi bo'ylab jigar va oq rangli tolalarning tekis aralashib o'sishidan hosil bo'lib, oq tolalar miqdorining o'zgarishiga mos tarzda teri rangi och

tusdan to'q tulgacha o'zgarishi mumkin. Shuningdek, yuzasida sur va oq rangli tolalar ravon aralashgan qorako'l ham guligaz rangiga kiritiladi.

3) **Zarmalla** - tolalari asosi qambar rangli bo'lib, uchlari och sariq rangli.

4) **“Qirovlangan” qora** - qora rangli qorako'lning asosiy maydonida o'ta siyrak oq tolalar o'sgan. Shuningdek, bu guruhga rang talablariga javob bermaydigan qora ko'q tusli (terining yelka qirrasini va sag'risi bo'ylab o'tgan ko'k rangli yo'lakchasi uzilgan) qorako'l ham kiritiladi.

5) **Bir tuslik boshqa rang** – qora, ko'k, qambar va oq rangdan boshqa bir tuslik rangdagi qorako'l.

6) **Oq**– terining asosiy maydoni faqat oq rang tolalar bilan qoplangan yoki yuzasida 12 sm² dan kichik ola dog'lari bo'lgan oq qorako'l.

7) **Ola** – terining asosiy yuzasida (bosh, oyoq va dumidan tashqari) umumiy sathi 12 sm² dan yirik ola dog'lari bo'lgan qorako'l. Asosiy yuzasida 12 sm² dan kichik rangli dog'lari bo'lgan hamda, bosh, oyoqlari va dumida yirik ola dog'lari bo'lgan terilar ola hisoblanmasdan o'z rangiga kiritiladi.

Sofzotli rangdor qorako'l sath o'lchamlari bo'yicha uch o'lcham guruhi (katta, o'rta va mayda)ga ajratiladi va bu guruhlarining me'yoriy maydonlari sofzotli qora qorako'lningi bilan bir xil

Yirik va o'rta o'lchamli rangdor qorako'l tola qoplaminin sifatiga, gullarining xil, shakllari, mustahkamligiga qarab to'rtta gul guruhiga ajratilishi ko'zda tutilgan:

Qalamigulli - teri yuzasini asosan har xil uzunlikdagi qayishqoq yarimdoirasimon qalami, loviyasimon gullar egallagan, ba'zan ularga yolsimon gullar aralashgan ham bo'lishi mumkin (16-17 rasmlar).

Qobirg'asimon gulli - teri yuzasini qayishqoq sal ko'tarilgan yolsimon gullar yoki ularga aralash qobirg'asimon qalami gullar egallagan, ba'zan ularga kam miqdorda yarimdoirasimon, yassi qalami, loviyasimon gullar aralashgan bo'lishi ham mumkin. Teri yuzasi siypalganda gul uchlari qo'lga qadaladi.

Yassigulli – teri yuzasini yassi qalami va yassi yolsimon gullar egallagan tola qoplami o'rtacha tig'izlikda.

O'siq gulli– tola qoplami o'sinqiragan, teri yuzasini o'rta va qisqa uzunlikdagi yarimdoirasimon qalami va loviyasimon gullar egallagan yoki teri yuzasini to'lig'icha loviyasimon gullar egallagan, ammo tola qoplami o'siq emas. Gul oraliqlari torayganligidan rasm aniqligi pasaygan.

5-rasm. Qambarrang qorako'ning Qalamgul I navi.

6--rasm. Guligaz qorako'ning Qalamgul I navi.

I-navlarga tola qoplami tig'iz, ipaksimon, yaltiroq, yuzasini qayishqoq qalami, loviyasimon va yolsimon gullari egallagan qorako'l terilari kiritiladi.

II-navga tola qoplami va gullarining sifatida ayrim kamchiliklari bo'lganligi sababli birinchi navlar talabiga javob bera olmaydigan qorako'l kiritiladi.

III-navga ikkinchi nav talablariga javob bera olmaydigan barcha past sifat terilar kiritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maqsudov IJo 'raev J.Ya. Amirov Sh. Q-CHORVACHILIK ASOSLARI Toshkent, 2012.
2. Nurisлом Tuxliyev - O'zbekiston Respublikasi: Ensiklopedik Malumotnoma "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2007.
3. Sindorov, A., & Azimov, N. (2020). QORAKO'L ZOTLI QO'Y BIOLOGIYASI. Журнал естественных наук, 7(1).
4. Sindorov, A., & Azimov, N. (2020). QO'YLARNI URCHITISH. Журнал естественных наук, 7(1).
5. Sindorov Abdumo'min O'rolbek o'gli, Azimov Nodir Qodir o'g'li, & Erkinova Nargiza O'tkir qizi. (2021). QORA MOLLARNING ICHKI TUZILISHI (INTERERI). Журнал естественных наук, 7(4).